

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОНДА 1941-1945 ЙИЛЛАРДА КУТУБХОНАЛАР ИШИ ҲОЛАТИ

Болганай Агелеуовна Утениязова

Қорақалпоғистон Республикаси ахборот - кутубхона маркази,

Умумий ўқув зали сектори бошлиғи

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10077687>

ARTICLE INFO

Received: 02nd November 2023

Accepted: 06th November 2023

Online: 07th November 2023

KEY WORDS

Ташвиқот ва тарғибот ишлари, маданий-маърифий муассасалар, кутубхоначилик, китоб фонди.

ABSTRACT

Мақола Қорақалпоғистонда ватандорлик уруш йилларда кутубхоначиликнинг шаклланиши ва ривожланиш тарихига бағишланган. Кутубхоналарни мафкуравий ишларнинг кўчли таянч нуқтасига айлантириш мақсадини қўзлаган Совет-партия органларининг бу борадаги қарорларининг роли қайд этилган. Қорақалпоғистон уруш шароитида кутубхоначилик ишининг аҳволи кўрсатилган.

1941-1945 йиллари Қорақалпоғистон кутубхоначилиги ўз фаолиятида мураккаб даврни бошидан кечирди. Умуман олганда, барча маданий-маърифий муассасалар фаолияти ҳарбий воқеликнинг ажралмас қисми еди. Бу соҳадаги меҳнаткашлар олдиға жамиятнинг маънавий сафарбарлигини тезроқ таъминлаш, шу орқали уларни тарвиғот ва ташвиқот машинасининг бир қисмиға айлантириш вазифаси қўйилди. Рус олими Е.Г.Карпова: “Уруш давридаги маданий-маърифий муассасаларнинг кўп қиррали фаолияти мамлакатдаги иқтисодий, сиёсий, ҳарбий ва маданий қайта қуришнинг умумий вазифалари билан узвий боғлиқ бўлиб, унинг мақсади барча кучларни сафарбар этишдан иборат еди. Нацист фашизмини мағлуб этиш учун мамлакат кучлари ва ресурслари, мавзусида уруш даврида фуқаролик ва ватанпарварликни мустаҳкамлаш бўйича маданий-маърифий муассасалар фаолиятини фаол ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратган омилларнинг уч гуруҳини ажратиб кўрсатади:

1. Ички сиёсий: ўша давр миллий маданиятининг жамият онгига, ўз Ватани ва унинг ғояларига садоқатли, юксак ахлоқий тамойилларға эға шахсни шакллантиришға мақсадли таъсири; фронт ортида ва фронтда маънавий, сиёсий, фуқаролик бирлигини мустаҳкамлаш, уруш қўйган вазифаларни хал қилиш учун бутун совет халқини бирлаштиришнинг хал қилувчи омилларидан бири сифатида мафкуравий курашнинг ролини ошириш.

2. Ташқи сиёсат: нафақат қарама-қарши ижтимоий тизимлар, балки бутун уруш давомида жанговар қўшинларға ҳамроҳ бўлган дунёқарашлар, маданиятларнинг ўлик курашдаги тўқнашуви. Халқимиз фашизм тарғиб қилган йўқ қилишға инсонпарварлик, юксак инсоний ахлоқ билан қарши чиқди; Совет давлатининг Улуғ Ватан урушидаги

мақсадларини, унинг адолатли, озодлик характерини жаҳон жамоатчилиги онгига етказиш.

3. Ҳарбий хусусият: Совет давлати ва Қизил Армия кўмондонлиги томонидан фронтда тарғиботни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилаётганлиги, унинг ватанпарварлик, ҳарбий ва маънавий-маърифий ғояларни ривожлантиришдаги катта аҳамиятини англаш, ходимларни ахлоқий тарбиялаш; маданий-маърифий муассасалар фаолиятининг мазмунини, шунингдек, Иккинчи Жаҳон уруши оғир ҳарбий шароитларда уларнинг намоён бўлиш шакллари сезиларли даражада ўзгартирган.

Урушнинг дастлабки кунлариданоқ Қорақалпоғистон маданият муассасалари олдида амалий вазифа қўйилди – республиканинг барча меҳнаткашларига бошланган урушнинг адолатли, озодлик характерини, кўпмиллатли халқлар устидан ҳукмронлик қилаётган таҳдиднинг жиддийлигини тушунтириш. Ватан, Кутубхоналар ва клуб муассасалари олдида қуйидаги вазифалар қўйилди:

- аҳолини уруш фронтларидаги вазиятдан хабардор қилиш;
- урушнинг мақсад ва вазифаларини аҳолига тушунтириш;
- сафарбарлик тадбирларини амалга оширишда кўмаклашиш;
- фуқароларга ҳарбий вазиятларда хулқ-атвор асосларини ўргатиш бўйича тўғарақлар ташкил этиш;
- Совет ахборот бюросининг ҳисоботларини аҳолига етказиш;
- ишлаб чиқариш топшириқларини бажариш ва ортиғи билан бажариш учун одамларни рағбатлантиришга кўмаклашиш;
- муассасаларнинг уруш даврида ҳаётга татбиқ этилган янги меҳнат қоидаларига ўтиши ва бошқалар.

Ҳужжатларда кутубхоналарни сиёсий ва ҳарбий-мудофаа билимлари тарғибот марказларига айлантириш, улар фаолиятини мамлакатимиз мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш, фронтга ёрдам кўрсатишни ташкил этишнинг ҳаётий масалалари билан чамбарчас боғлаш талаб этилган.

Тарғибот гуруҳларига жалб қилинган кутубхона ходимлари олдида қуйидаги вазифалар қўйилди: меҳнаткашларда ватанпарварлик туйғусини шакллантириш; халқимизнинг қаҳрамонона ўтмиши, Қизил Армиянинг жанговар ҳаракатлари, фронт ва фронт ортидаги қаҳрамонлик кўрсаткичлари ҳақидаги адабиётларни кенг тарғиб қилиш; аҳолининг ҳарбий билимларни эгаллашига ёрдам бериш, ҳарбий-мудофаа адабиётларини тарқатиш; халқ хўжалиги ва мудофаа саноатини ривожлантиришга кўмаклашиш, аҳолига янги ишлаб чиқариш касбларини ўзлаштириш ва ишлаб чиқариш малакасини оширишда ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш.

Ҳукумат қарорларига мувофиқ қишлоқ тарғибот гуруҳлари таркиби қайта кўриб чиқилиб, янгиланди. Масалан, Тахтакўпир туманида 1941-1942 йилларда 39 та ташвиқот уйлари ташкил этилиб, уларга 247 та ташвиқотчилар, асосан, ўқитувчилар, маданий-маърифий муассасалар ходимлари ва талабалар жалб этилган. Тўрткўлда партия шаҳар кўмитаси ҳузурида шаҳар кўмитаси ходимлари, шаҳар фаоллари, ўқитувчилардан тарғибот-ташвиқот гуруҳи ташкил этилди. Туманда жами 456 нафар тарғиботши фаолият кўрсатган. Қипчоқ ўлкасида 24 та ташвиқот пункти, 198 та китоб ташувчи тузилди. Хўжайли туманида 370 нафар агитатордан иборат 43 та тарғибот уйи

ташқил этилди. Улар орасида нафақат маъмурият ходимлари, балки ўқитувчилар, тиббиёт ходимлари, кутубхоначилар, тўғарақлар, ўқув заллари мудирлари ҳам бор еди. “Хаммаси фронт учун, хаммаси ғалаба учун!” шиори остида. мухтор республиканинг маданият, фан ва маориф муассасалари уруш йилларида ишлади.

1941 йил 22 июлда ККАССР Халқ Комиссарлари Совети "1941 йил бюджети бўйича капитал қўйилмалар ва ортиқча ҳаражатларни молиялаштиришни қисқартириш тўғрисида" қарор қабул қилди, унга кўра республикада капитал қўйилмалар 4940 минг рублга қисқартирилди. Асосан, Халқ маориф комиссарлиги (унинг таркибига кутубхоналар кирган), Соғлиқни сақлаш халқ комиссарлиги, коммунал ва уй хўжалиги бўлими, санъат бўлими ва бошқаларнинг маблағлари қисқартирилди. Кўп ўтмай, маданий-маърифий муассасаларнинг аксарияти ёпилди. Масалан, Б.Ибрагимованинг таъқидлашича, 1941 йили ҚКАССР Халқ Комиссарлари Кенгаши ёнидаги Илмий-тадқиқот институти, кутубхонаси билан ёпилган. Республика Халқ Комиссарлари Совети ва Қорақалпоғистон вилоят партия кўмитаси бюросининг 1942-йил 25-февралдаги “1941-1942-ўқув йилининг биринчи ярмида мактаблар ишининг якунлари тўғрисида”ги қарорига асосан, мактаб кутубхоналари ҳам ишламаган. Республика кутубхонаси, вилоят марказларидаги кутубхоналар ишлади. Туман кутубхоналаридаги ходимлар сезиларли даражада қисқарди, ишчиларнинг аксарияти тарғибот марказларига жалб қилинди, кутубхоналарда фақат битта ходим ишлади: масалан, Кегейли туманида Ханна Петркавец (1903 йили тўғилган.) туман кутубхоначиси бўлиб ишлаган. Тўрткўл туманида уруш бошида туманда 17 та кутубхона бўлиб, уларда 17 киши ишлаган, уларнинг аксарияти мутахассислар эмас еди. Шундай қилиб, архив ҳужжатларида Тўрткўл тумани Ленинобод қишлоғидаги кутубхонанинг аҳволи тасвирланган. Кутубхона ишини кутубхона иши ҳақида ҳеч қандай тасаввурга эга бўлмаган ярим саводли аёл Матёқубова бошқарган. Кутубхона соат 8:00 дан 16:30 гача ишлайди. Кутубхона хароба хонада еди, битта шкаф, учта стол ва тўртта стул бор еди. Ҳужжат муаллифининг таъқидлашича, бу туманнинг барча кутубхоналарига хосдир.

Қорақалпоғистон маданий-маърифий муассасаларининг барча саъй-ҳаракатлари совет партия органлари қарорларидан келиб чиқадиган вазифаларни ҳал этишга қаратилган еди. Республика кутубхонаси директори Г.Галяутдинов бошчилигида кенг кўламли сиёсий-оммавий ишлар олиб борилди. Сиёсий, ҳарбий-мудофаа адабиёти ва аждодларнинг ҳарбий шон-шухрат тарихини тарғиб қилувчи адабиётлар, фашизмга қарши ягона бузилмас кучни шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилди.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида барқарор фаолият кўрсатаётган кутубхоналардан бири Қорақалпоқ давлат ўқитувчилар институти кутубхонаси еди. Урушнинг биринчи, энг оғир йилларида ҳам институт ўз фаолиятини давом эттирди. Институтда 4 та факултет – тарих, қорақалпоқ тили ва адабиёти, рус тили ва адабиёти ҳамда физика-математика факултетлари мавжуд еди. Институт энг зарур ўқув қуроллари билан таъминланди. Махсус ўқув хоналари фаолият кўрсатди, китоб фонди сезиларли даражада ошди. Республика ўқитувчилар малакасини ошириш институти кутубхонаси яхши китоб фондига эга еди.

Республика кутубхоналарининг яна бир вазифаси фронт билан яқин алоқалар ўрнатиш еди. Қорақалпоғистон вилоят партия кўмитасининг 1943-йил 16-февралдаги

“Қорақалпоқ жангчиларига маданий хизмат кўрсатиш тўғрисида”ги махсус қарорига асосан, фронтдаги аскарлар учун бадий адабиёт ва бошқа адабиётлар, қорақалпоқ тилидаги газеталар билан жиҳозланган кутубхоналар. Қизил Армия Бош Сиёсий Бошқармаси бошлиғига 1200 нусхадаги “Қизил Қорақалпоғистон” республика газетаси, 15 та қорақалпоқ тилидаги бадий ва сиёсий адабиётлар кутубхонаси юборилди.

1944 йилда республикада 325 минг китоб фондига эга 132 кутубхона мавжуд еди. Барча туманларда сиёсий таълим инспекторлари лавозимлари тикланди, оммавий кутубхоналар, ёрдамчи қизил чойхоналар тармоғи ривожлана бошлади. Умуман олганда, урушнинг оғир йилларида фашист босқинчиларига қарши курашга энг кенг халқ оммасини сафарбар этишда кутубхоналаримиз, клубларимиз муҳим рол ўйнади.

Урушнинг сўнгги йилида бошқа маданий-маърифий муассасалар қатори кутубхоналарнинг вазибалари ҳам бирмунча ўзгаришларга учради. “Совет Қорақалпоғистони” газетасининг 1945-йил 14-октябрдаги тахририй мақоласида “Улуғ Ватан урушининг энг оғир даврларида ҳам давлатимизнинг катта кучлари фронтга берилганида ҳам қурилиш ишларига ғамхўрлик қилишни тўхтатмади, янги кутубхоналар, клублар, ўқув заллари, маданият уйлари барпо этиш, аҳоли фойдаланиши учун китоб фондиди кўпайтириш, хар бир сиёсий-маърифий муассасани чинакам самарали ишлар марказига айлантириш ҳақида сўз этилади.

1945 йилда барча республикаларда кутубхоналарни давлат рўйхатидан ўтказиш амалга оширилди, бу уларнинг тармоғининг ҳақиқий ҳолатини аниқлаш имконини берди. Умуман олганда, урушдан олдинги даврга нисбатан СССРда оммавий кутубхоналар сони қарийб 28 мингга, уларнинг китоб фонди эса қарийб 60 миллион нусхага ошди. Бу даврда Ўзбекистонда 1774 та кутубхона бўлган, шундан 176 таси Қорақалпоғистонда фаолият кўрсатган, шу жумладан 1 та республика кутубхонаси, 16 та туман ва шаҳар, 6 та қишлоқ, 2 та болалар кутубхонаси, 116 та қизил чойхона ва китобхонлик уйлари ва бошқалар.

References:

1. Карпова Е.Г. Культурно-просветительные учреждения Якутии: история, теория, педагогическая деятельность: 1917-1945 гг. Автореф. дисс. к.и.н. – Москва, 2007.
2. История Каракалпакской АССР. Том второй. – Ташкент, 1974. - 242-б.
3. Ибрагимова Б.Ю. Научная библиотека Каракалпакского филиала Академии наук Узбекистана // ОзССР ҚҚФ Хабаршысы, 1976, №3. - 62-б.
4. Қзыл Қарақалпақстан, 1942, 5-июнь.
5. Ибрагимова Б.Ю. В едином строю // Библиотекарь, 1975, №5. - 20-б.
6. Советская Каракалпакия, 1945, 14 октябрь.